

Hilde Henriksen Waage
Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
(IAKH)
Universitetet i Oslo (UiO)
HIS 1300MET Nyere verdenshistorie med metode
Midtøsten – hvordan kan regionen forstås?

Tema 2:
Det turbulente Midtøsten.
Regimedannelse og regimestabilitet

Anbefalt litteratur: Knut S. Vikør, *Ei verd bygd på islam. Oversikt over Midtaustens historie*, Det norske samlaget, Oslo 2004, ss. 185-200, 230-264

Hvordan kan vi forklare utviklingen i Midtøsten fra det osmanske rikets vekst og fall til den situasjonen vi står overfor i dag? Hva ble resultatet av stormaktoppdelingen av Midtøsten etter første verdenskrig? Hva slags regimer fikk vi? Hvorfor har vi ingen fred i dag mellom Israel og palestinerne? Hvordan har denne konflikten virket inn på stabiliteten til hele Midtøsten-regionen?

Jødene

I mellomkrigstiden: Bygde systematisk opp sitt 'nasjonale hjem' under den britiske mandatmaktens beskyttelse.

Antall jøder ble nesten syvdoblet og utgjorde i 1945 ca. 1/3 av samtlige innbyggere. Jødene gjenopprettet et felles språk.

1948: 75 % av alle jøder over 2 år snakket hebraisk.

Et felles kommunikasjonsmiddel, et symbol på enhet.

Jord ble kjøpt opp fra palestinerne.

Den jødiske industrisektoren ble den dominerende i landet.

Politiske partier og institusjoner: Dannet etter vestlige, demokratiske prinsipper.

I hemmelighet ble det dannet en forsvarsstyrke.

Holocaust: En egen jødisk stat i Palestina fremsto som den eneste løsning, det eneste sikre tilfluktsstedet for de gjenlevende europeiske jødene.

Jødene rustet opp.

David Ben Gurion: Israels sterke mann og første statsminister.

Regnet med at det jødiske samfunnet i Palestina før eller siden ville befinne seg i krig med palestinerne.

De jødiske terroristorganisasjonene Irgun zwai Leumi og Stern-ligaen fortsatte med angrepene på britene.

Forherliget vold som et politisk virkemiddel.

Statsminister og fredsprisvinner Menachem Begin.

Statsminister Yitzhak Shamir.

Mente at britene var jødernes fremste fiende, ikke palestinerne.

Terroristenes sterke støtte i den jødiske hæren Haganah og i befolkningen resulterte i et samarbeid mellom jødiske terrorister og Haganah.

Palestinerne

Lyktes aldri å organisere seg i Palestina på samme måte som jødene.

Føydal karakter.

To ledende – og rivaliserende – familier.

Politisk splittet.

Palestinernes motstand mot sionismen økte i takt med den jødiske innvandringen.

Grep til alle mulige metoder for å hindre en slik utvikling; demonstrasjoner, streiker, terroraksjoner og til slutt – åpen krig.

Palestinske lederne ble uenige.

Moderate palestinerne ble henrettet av ekstreme palestinske nasjonalister.

Innbyrdes rivalisering: Viktig bakgrunn i den sosiale og økonomiske utvikling i mellomkrigstiden.

Framveksten av nye maktgrupper representerte ikke noen virkelig politisk utfordring til den gamle adelen.

I en kritisk periode (1945-1948) var palestinerne uten noen sterk sosial eller økonomisk gruppe som kunne lede dem.

Var ikke i stand til å mobilisere det palestinske samfunn politisk og militært.

Sosial fragmentering førte etter 1945 til at attentater eller trusler om attentater karakteriserte det politiske klima på palestinsk side før 1948.

Storbritannia

Mandatmakten Storbritannia hadde besluttet å overlate hele problemet til verdensorganisasjonen FN.

Britene hadde gitt opp.

FNs delingsplan for Palestina

UNSCOP: Foretok en rekke undersøkelser både i Midtøsten og Europa.

Komiteens flertallsinnstilling fikk tilslutning fra 7 land.

Delingsplanen gikk inn for at Palestina skulle deles i en egen jødisk og en palestinsk stat.

Jerusalem (og Betlehem) skulle forvaltes av FN's tilsynsråd.

Et mindretall på tre anså flertallsforslaget for å være ugjennomførbart og anti-arabisk.

Fra palestinsk og arabisk hold ble hele rapporten avvist.

Fra jødisk hold ble delingsplanen godtatt: Et utgangspunkt for jødisk ekspansjon.

FNs resolusjon nr. 181 vedtok å dele Palestina 29. november 1947.

Krig i Midtøsten

14. mai 1948: Staten Israel proklameres.

15. mai 1948: Styrker fra Egypt, Transjordan, Syria, Irak og Libanon, samt symbolske troppebidrag fra Saudi-Arabia og Jemen, til angrep på den nye staten. En samlet araberverden forsøkte å knuse Israel i fødselen.

Israelerne

Kom styrket ut av krigen.
Vant krigen.
Israelsk ekspansjon (22 %).
Mer homogen.
Palestinerne flyktet.
Det jødiske folketallet økte.
Drøm var blitt virkelighet.

Palestinerne

En katastrofe.
Et ydmykende militært nederlag.
Israel, Transjordan og Egypt tok hver sin bit.
Vestbredden ble innlemmet i Transjordan.
Egypt kontrollerte Gaza-stripen.
Palestinerne ble dømt til et liv i flyktningleire.

Araberstatene

Nektet å akseptere nederlaget.
De nektet å slutte fred med Israel.
FN hadde sviktet.
Bitterhet mot stormaktene.

”De som ofret seg”

Palestinerne: Ville fortsette kampen mot Israel.
Fra Kairo dannet Yassir Arafat studentorganisasjonen al-Fatah i oktober 1959.
Krysset grensen for å foreta militære angrep mot israelerne.
Egypts president Nasser begynte å organisere palestinske kommandostyrker (fedayeen).

Seksdagerskrigen i 1967 og dens konsekvenser

5. juni 1967: Israel gikk til angrep på Egypt.
Angrepet kom overraskende på Egypt: Det egyptiske flyvåpenet ble utradert mens flyene fremdeles sto på bakken.
Jordan og Syria fikk også sine flyvåpen ødelagt på krigens første dag.
Israel hadde full kontroll over luftrommet: Krigen var i realiteten alt avgjort 9. juni 1967: Israel sto ved østbredden av Suez-kanalen.
Jordan begynte å beskytte den israelske delen av Jerusalem.
De israelske lederne øynet muligheten til å virkeliggjøre drømmen om å besitte Jerusalem og Klagemuren, jødedommens helligste sted.
7. juni 1967: Hele Vestbredden fram til Jordan-elven besatt.
10. juni 1967: Israel hadde kontroll over de godt befestede Golanhøydene.

På den sjette dagen...

Etter seks dager var det hele over 10. juni 1967.

Israel okkuperte Sinai, Gaza, den jordanske delen av Jerusalem, Vestbredden og Golanhøydene: Områder som var tre ganger så store som Israel.

Kjernespørsmålene som dagens Midtøsten-konflikt fremdeles handler om:

- En sterk israelsk stat.
- En palestinsk stat som døde under fødselen.
- De okkuperte områdene (Vestbredden, Gaza, Jerusalem og Golanhøydene).
- Palestinerne og de palestinske flyktingenes rett til å vende tilbake.
- De jødiske bosettingene på Vestbredden.

Situasjonen – et riss

I samtlige arabiske land rundt Israel: Labil politisk situasjonen etter det militære nederlaget.

Politisk instabilitet og omveltende regimeskifter.

Inkompetente og korrupte arabiske lederne.

Den yngre generasjons opprør mot den føydale strukturen og den vestlige imperialismen.

De militære spilte en stadig større rolle.

Offiserskupp styrtet de gamle regimene i en rekke arabiske land.

Kupp, konger og krig

1948: Et mislykket statskupp i Libanon mot vestorienterte grupper.

1958: Borgerkrig i Libanon.

1949: Tre militærkupp i Syria, et fjerde i 1951 og et femte i 1954.

Resultat: Det panarabiske Baath-partiet fikk en framtrødende posisjon i Syria.

Jordan: Kong Abdullah myrdet 20. juli 1951 av en palestinsk nasjonalist som følge av hemmelige forhandlinger med Israel.

Tronfølgeren kong Hussein sto ovenfor en rekke problemer:

Palestinere følte liten lojalitet til Jordan.

Jordan var fattig.

Militæralliansen med Storbritannia og subsidiene derfra ble en stadig større belastning for kongen.

Den arabiske nasjonalismen vokste i styrke.

Egypt - en hovedrolleinnehaver

Forholdene i Egypt: Ustabile og kaotiske: Statsministeren myrdet i desember 1948.

Kong Faruks regime var korrupt og ineffektivt: Konge levde selv et utsvevende liv.

23. juli 1952: Yngre offiserer grep makten: Gamal Abdel Nasser.

Nasjonalistisk: Sterkt kritisk til den britiske innflytelsen i Egypt.

Nasser overtok den formelle makten etter at Naguib (1954) avsatt som president; Nasser ble statsminister og senere president (1956).
Fra midten av 1950-tallet var Nasser Egypts - og den arabiske verdens ubestridte leder.

Israels forhold til øst...

Etter 1948 satset Israel på å holde seg utenfor Den kalde krigen.
Både USA og Sovjetunionen støttet opprettelsen av den jødiske staten.
Sovjetunionens holdning kjølnet pga. Israels standpunkt i Korea-krigen:
Sovjetunionen plasserte Israel i den vestlige leiren.
Klare antisemittiske tendenser i Sovjetunionen under Stalins siste leveår.
I FN: Fra 1953 støttet Sovjetunionen konsekvent araberstatenes standpunkter.
I Sikkerhetsrådet: Russerne nedla veto mot resolusjoner som ikke uforbeholdent fordømte Israel eller mot resolusjoner som kritiserte araberstatene.

Og til vest...

Israel søkte nærmere samarbeid med vestmaktene, særlig USA.
Amerikanerne fikk stadig større innflytelse i Midtøsten.
De gamle kolonimaktene Storbritannia og Frankrike mistet sitt tradisjonelle fotfeste.
Kun i Vesten kunne Israel få økonomisk bistand og våpen.
Israel klarte aldri å knytte noen formell allianse med de vestlige stormakter.
Vestmaktene ønsket ikke å ha Israel med i de alliansene som de planla å bygge i Midtøsten.
Israel klarte ikke å sikre seg slike våpenavtaler fra vestmaktene eller østblokken som araberstatene hadde sikret.

Franske forbindelser

Fra slutten av 1954 klarte den 31-år gamle Shimon Peres å forhandle fram flere hemmelige våpenleveranseavtaler med Frankrike.
I begynnelsen av 1955: Lenge før Egypt innledet sine våpenforhandlinger med østblokken, ble Israel forsynt med franske geværer, lette stridsvogner og jagerfly.
Takket være de hemmelige franske våpenleveransene forble Israel Midtøstens sterkeste og best utstyrte militærmakt i 1950-årene.

Regimestabilitet

Hvordan har stabilitet til regimene i Midtøsten blitt påvirket av interne økonomiske og politiske forhold, av konflikten mellom Israel og palestinerne og av vestlige innblanding opp gjennom årene? Hvordan har den regionale responsen på den ytre innblanding vært? Hvordan har framveksten av arabisk nasjonalisme og deretter islamisme virket inn på stabiliteten til regimene?

Stabiliteten til statene i Midtøsten: Under kontinuerlig press fra tre sider:

1. Fra *internt hold*, hvor interessegrupper krever sin del av de økonomiske godene og innflytelse i et politisk autoritært system.
2. Fra *regionalt hold*, hvor problemene omfatter rivalisering mellom de ulike arabiske statene, en rekke uløste grensetvister, verdens bratteste rustningsspiral, i tillegg til konflikten mellom Israel og palestinerne
3. Fra *internasjonalt hold*, hvor hensyn til olje og Israels skjebne har dominert dagsordenen til stormaktene.

Hva slags regimer har vi i Midtøsten i dag?

Dagens regimer i Midtøsten kan sorteres langs ulike akser, ut fra om de er monarkier eller republikker, ut fra graden av autoritært styre og ut fra hvor økonomisk avhengige de er av oljeinntekter.

Monarkier og republikker

Jordan, Saudi-Arabia og Golfstatene er monarkier, mens resten er republikker. Egypt, Irak, Iran og Nord-Yemen er tidligere kongedømmer som ble veltet gjennom militærkupp.

Egypt, Irak og Iran var konstitusjonelle kongedømmer.

Familiebaserte sjeikdommene i Golfen: Langt mer overlevelsesdyktige: Ingen av dem har blitt utsatt for revolusjoner.

Graden av politisk åpenhet: Helt eller delvis autoritære regimer

Syria, Irak og Saudi-Arabia: Den mest autoritære gruppen.

Jordan, Egypt og Kuwait: Ikke så autoritære regimer, visse reformer, men langt unna reelt demokrati.

Renteniststatene

Renteniststaten er kjennetegnet ved at staten distribuerer rikdommen til innbyggerne med et minimum av skattelegging.

Oljeinntekter: Et effektivt redskap for stabilitet.

De oljerike renteniststatene og ikke-renteniststater med ingen eller lite oljeinntekter.

Statsdannelsen

De fleste av disse regimene har gjennomgått tre utviklingsfaser:

1. Mandatmaktene Frankrike og Storbritannia *etablerer vennligsinnede regimer* i de arabiske hovedsteder.

2. Fra ca. 1949 til 1970: En kaotisk periode preget av *kupp og voldelige omveltninger*, sterk innflytelse av Nasser i Egypt.

3. Fra 1970 til i dag: *En form for regimestabilitet i Midtøsten* – basert på autoritære regimer og undertrykkelse av befolkningen.

Hva var årsakene til svakhetene til de nye statene etter uavhengigheten?

Arven fra osmanene og kolonitiden.

En sentralisert stat med et byråkrati og en hær.

Osmanenes systematiske diskriminering av sjiamuslimene: En tradisjon videreført både av kolonimaktene og de uavhengige arabiske statene.

Mangelen på legitimitet for regimene som tok over etter selvstendigheten.

De nye statene: Kunstige enheter.

Mandatmaktene etablerte statsinstitusjoner etter egne preferanser.

Konflikten mellom Israel og palestinerne

- Mest destabiliserende innvirkning på Midtøsten.

- De arabiske militære nederlagene bidro til regimefall.

- Den vedvarende konflikten med Israel rettferdiggjorde et mer autoritært styresett.

- Våpenkappløp uten sidestykke.

- Palestinsk geriljaaktivitet utfordret statens autoritet i flere arabiske land.

- Ledet til spenninger mellom arabiske stater.

- Ydmykende tap i krigen i 1948 førte til at de arabiske regimene mistet sin lille legitimiteten.

- En vedvarende mobiliserende kraft for arabisk nasjonalisme på 1950- og 60-tallet.

- En bølge militærkupp.

Den konstante militære trusselen som Israel utgjorde ble en viktig årsak – eller påskudd – for autoritært styresett: Militær slagkraft ble prioritert på bekostning av befolkningens økonomiske og sosiale behov, enhet ble dyrket på bekostning av pluralisme, og sterkt lederskap ble dyrket på bekostning av demokrati.

PLO og rivaliseringen mellom de arabiske statene

Over 700 000 palestinere flyktet fra krigen i 1948.

Utgjør i dag over fire millioner mennesker.

Et alvorlig demografisk, politisk og sikkerhetsmessig problem for de arabiske vertslandene.

I Jordan: Palestinerne utgjør over halvparten av befolkningen.

PLO-gerilja truet det jordanske kongedømmet.

En militær offensiv mot PLO i 1970 kostet trolig 4000 palestinere livet.

I 1975: PLO en aktiv part i den libanesiske borgerkrigen.

Palestinernes tilstedeværelse forrykket den skjøre demografiske balansen mellom religiøse grupper.

PLOs rolle i borgerkrigen: Konfrontasjon med Syria som intervenserte militært mot palestinerne.

Palestinerne: En kampsak, men vel så mye ført til konfrontasjoner mellom arabiske stater.

Islamisme og krav om endring

Regimene i Midtøsten: Islamistbevegelsen en farlig trussel mot statens stabilitet – og mot deres egen overlevelse.

Det muslimske brorskapet, den ledende av de islamistiske bevegelsene, en lang historie med voldsbruk rettet mot regimer som ble oppfattet som for pro-vestlige, for u-islamske eller for ettergivende overfor Israel.

Brorskapet fått operere relativt fritt i perioder.

En nyttig motvekt til marxistiske opposisjonsgrupper.

Et våpen i rivaliseringen mellom arabiske stater.

Islamistene: Den alvorligste trusselen mot regimenes makt.

Islamistiske partier og kandidater: Med stor suksess deltatt i parlamentariske valg i flere arabiske land de siste 15 årene.

Det korte demokratiske eksperimentet i Algerie i 1991: Skremt makthaverne i Midtøsten.

Regimenes strategi overfor islamistene: Skiftet mellom direkte undertrykking og forsøk på dialog og kooptering.

Lar islamisme seg forene med demokrati?

En betydelig del av islamistene argumenterer for at pluralisme og demokrati er fullstendig forenlige verdier.

Islamistenes demokratiske sinnelag har aldri blitt satt på prøve. De har aldri hatt muligheten til å oppnå regjeringsmakt gjennom valg.

De store islamistiske bevegelsene: Viktige moderne trekk som gjør dem bedre i stand til å bidra til politiske reformer enn mange andre partier i Midtøsten.

Iran: Skrekkeeksempelet. Sjåhen kastet i den islamske revolusjonen i 1979.

Regnskapets time

Regnskapet i Midtøsten etter 15 år med ”gradvise reformer”: Ekstremt magert.

Verdensbank-indeks over kvalitet og ansvarlighet i styre: Landene i Midtøsten ligger langt under resten av verden – uansett inntektsgruppe.

Den arabiske verden: Den *eneste* region som har hatt en *nedgang* i demokrati- og frihetsutviklingen fra 1974 til 2002.

Demokratisering: En lettvent strategi for å hindre innføring av *demokrati*.

Islamistisk regjeringsmakt, som følge av frie valg, to sentrale dilemmaer knyttet til demokrati, stabilitet og vestlige interesser:

- Et dramatisk brudd med den herskende orden.
- Vil ikke føre en særlig pro-vestlig utenrikspolitikk.

Best-case-scenario?

Videre stabilitet i Midtøsten vil være avhengig av:

- Rule by force
- Rule by pay-offs
- Rule by family
- Rule by foreign protection
- Large oil revenues